

УДК 376-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.50.2022-7>

СТЕЦЬ Валентина – кандидат філософських наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

ПОДОЛЯК Наталія – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (podolnatalya@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1040-8080>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Статтю присвячено специфіці підготовки бакалаврів до роботи з дітьми з ОМЗ в інклюзивному освітньому просторі в умовах академічної мобільності. Проведено аналіз умов, що сприяють успішній соціалізації дітей з ОМЗ в освітньому просторі інклюзивної школи, і професійних компетенцій, сформованих у студентів у процесі навчання в університеті, необхідних для роботи з дітьми даної категорії. Компетентність студентів – майбутніх педагогів, що відноситься до взаємодії з усіма учасниками інклюзивного процесу, включає такі компоненти: когнітивний (система знань студентів про інклюзивну освіту; про особливості дітей з ОМЗ; про особливості спілкування з дітьми, їхніми батьками в умовах інклюзії; методична підготовка до інклюзії, робота с учнями з ОМЗ); мотиваційний (система гуманістичних цінностей, що відповідають принципам інклюзивної освіти); поведінковий (володіння навиками комунікації з різними учасниками інклюзивної освіти; володіння методами, формами, прийомами та технікою педагогічної роботи в умовах інклюзивного процесу). Необхідним етапом у період проходження студентами практики є включення до її змісту психологічних завдань, пов'язаних з аналізом ситуацій спілкування з дитиною з обмеженими можливостями здоров'я, спостереження за ситуаціями за особливостями проведення занять в умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з ОМЗ, психологічний супровід, соціалізація, компетенції.

STETS Valentyna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

PODOLYAK Nataliia – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (podolnatalya@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1040-8080>

FEATURES OF TRAINING STUDENTS TO WORK WITH CHILDREN WITH HEALTH DISABILITIES

Abstract. The article is devoted to the specifics of bachelors training to work with children with special educational needs in inclusive educational environment. It analyzes conditions

leading to successful socialization of children with special educational needs in the educational space of an inclusive school and studies professional competences, acquired by the students in the learning process at the university, which are necessary to work with children of this category. The competence of students future teachers connected with interaction between all participants of the inclusive process includes the following components: cognitive component (the system of students knowledge about inclusive education; about the peculiarities of children with special educational needs; about the specific features of communication with children, their parents in conditions of inclusion; methods training for work with children with special educational needs); motivation component (system of humanistic values, corresponding to the principles of inclusive education); tolerance aims; psychological preparation of a person to work in the conditions of inclusive education); behavioral component (having skills of communication with different participants of inclusive education; mastery of methods, forms and techniques of pedagogical work in the conditions of inclusive education). Introduction into the content of practice of psychological tasks connected with the analysis of situations of communication with the child with special educational needs and the situation of observation of the peculiarities of conducting classes in the conditions of inclusive education is a necessary stage of students pedagogical practice.

Key words: *inclusive education, children with special educational needs, psychological support, socialization, competences.*

Постановка проблеми. Сучасне глобалізоване інформаційне суспільство висуває нові вимоги до всіх галузей гуманітарної діяльності, у тому числі й до освіти. На пріоритетний ціннісний план освітньої парадигми виходять питання реалізації основних прав та свобод людини, забезпечення її соціальної захищеності та самореалізації. Окремим важливим питанням, що потребує вирішення, є навчання, соціалізація та самореалізація молодшої людини з обмеженими можливостями. Із 50–60-х років ХХ ст. продовжуються численні дискусії про сегреговане, інтегроване та включене навчання, а з 80-х років продовжується тотальна перебудова професійної освіти на основі інклюзивної парадигми та компетентнісного підходу. У цьому складному процесі особливе місце посідає проблема перегляду підготовки педагога в умовах інклюзивного освітнього середовища, оскільки розвиток інклюзії та інклюзивної освіти є однією з нагальних проблем сучасності.

Інклюзивна освіта в Америці та країнах Європи має більш давню практику впровадження та реалізації, її розглядають як розширення можливостей для дітей та осіб з особливими освітніми потребами для включення до освітнього та загальнодержавного простору. Вітчизняна інклюзивна освіта потребує доопрацювання на нормативно-правовому, соціальному та економічному рівнях. Проте успішність реалізації інклюзивної освіти залежить, передусім, від рівня підготовки педагогів: «Нові реалії, орієнтація суспільства на демократичні принципи, реорганізація системи освіти (зміна співвідношення сімейного та суспільного виховання, різноманітності його форм, багатоваріантність виховних програм) зумовлюють необхідність змін і в системі підготовки фахівців-педагогів» [3, с. 3].

Проблему підготовки педагогів до майбутньої професійної діяльності відображено у низці робіт. Незважаючи на значні заходи державної політики, спрямовані на забезпечення доступності освіти для дітей, осіб з обмеженими можливостями здоров'я, питання формування інклюзивної компетентності як одного зі складників фахової компетентності педагога є недостатньо вивченим.

Аналіз досліджень і постановка завдань. Деякі питання стосовно шляхів розвитку інклюзивної компетентності знайшли своє відображення у публікаціях Л. Кальченко, К. Бовкуш, М. Чайковського та ін.

Сучасні українські науковці, а саме: В. Бондар, А. Капська, О. Столяренко, О. Хорошайло та ін., описують у своїх працях дослідження проблем інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я до навчання, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Інклюзивна освіта, на думку більшості з них, – це спільне навчання і перебування осіб, що потребують корекції розумового та/або фізичного розвитку, з їхніми нормотиповими однолітками [1].

Особливості навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я аналізувалися у дослідженнях О. Гаврилова, В. Засенка, С. Миронової, В. Липи, В. Синьова, Є. Синьової, В. Тарасун, С. Федоренко, М. Шеремет та ін. У їхніх роботах звертається увага на завдання, що стосуються

розвитку спеціальної освіти в Україні, а саме сучасних компетентнісних підходів до підготовки педагогів.

Модернізація освіти та активний розвиток інклюзивного навчання виявив нагальну потребу у додатковій підготовці фахівців та підвищенні їхньої компетентності стосовно особливостей навчання дітей з особливими освітніми потребами. Сучасна система освіти потребує переосмислення наявного досвіду і пошуку нових підходів до підготовки фахівців у системі інклюзивної освіти, що узгоджується з новітніми підходами до підготовки педагогів у галузі спеціальної освіти.

У своїх дослідженнях І. Іванова, Л. Зіброва відзначають, що успішність освітнього процесу в інклюзивному середовищі залежить від педагога, який буде добре підготовлений до роботи саме в умовах інклюзивної освіти.

Особливості підготовки педагогів у закладах вищої освіти України до роботи в умовах інклюзії проаналізовано у роботах Т. Дегтяренко, А. Колупаєва, З. Ленів, О. Мартинчук, Л. Савчук, М. Супрун, О. Федоренко та ін. Дослідники звертають увагу на необхідність комплексної підготовки педагогів до роботи з учнями з обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивної освіти.

Метою статті є аналіз стану підготовки педагогів у закладах вищої освіти до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти розвиненої демократичної спільноти покликана відповідати індивідуальним освітнім потребам особистості, у тому числі потребі у повноцінному та різноманітному особистісному становленні та розвитку з урахуванням індивідуальних схильностей, інтересів, мотивів та здібностей (особистісна успішність); потребі в органічному входженні особистості до соціального оточення та плідній участі у житті суспільства (соціальна успішність); потребі у розвиненості у особистості універсальних трудових та практичних умінь, готовності до вибору професії (професійна успішність).

Створення у школах можливостей задоволення цих індивідуальних освітніх потреб стає основою побудови багатьох систем навчання у світі. Разом із тим існують групи дітей, чий освітні потреби не тільки індивідуальні, а й мають особливі риси [9, с. 10]. Особливі освітні потреби виникають у дітей тоді, коли в процесі їх навчання виникають труднощі невідповідності можливостей дітей загальноприйнятим соціальним очікуванням, шкільноосвітнім нормативам успішності, установленим у суспільстві нормам поведінки та спілкування.

Включення дітей з особливими освітніми потребами (дітей з інвалідністю, дітей з обмеженими можливостями здоров'я – ОМЗ, дітей з особливостями розвитку) в освітній процес у школах загального типу за місцем проживання – це порівняно новий підхід для української освіти. Такий підхід термінологічно пов'язаний із процесом, який називається «інклюзія в освіті», і, відповідно, освіта у руслі цього підходу – «інклюзивна освіта» [9, с. 10].

Інклюзивний підхід в освіті став утверджуватися у зв'язку з тим, що в сучасному суспільстві на зміну «медичній» моделі, яка визначає інвалідність як порушення здоров'я та обмежує підтримку людям з інвалідністю соціальним захистом хворих, приходить «соціальна» модель, яка стверджує:

- причина інвалідності знаходиться не в самому захворюванні як такому;
- причина інвалідності – це існуючі в суспільстві фізичні («архітектурні») та організаційні бар'єри, стереотипи та забобони.

Соціальний підхід до розуміння інвалідності закріплений у Конвенції ООН про права інвалідів (2006): «Інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносинними та середовищними бар'єрами і яка заважає їх повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими» [2].

За даними Пенсійного фонду, чисельність осіб з інвалідністю, які перебувають на обліку в системі Пенсійного фонду, станом на 1 січня 2022 р. становить 2 млн 703 тис осіб, із них інваліди дитинства – 193 тис осіб, діти-інваліди – близько 105 тис осіб [7].

Діти з інвалідністю – це лише мала частина дітей, на яких орієнтується інклюзивний підхід до освіти, спрямований як на реформу спеціальної, так і на реформу загальної початкової, середньої та вищої освіти.

Інклюзія покликана забезпечити підвищення якості освіти, виховання та соціалізації всіх дітей, а не лише дітей з інвалідністю. Інклюзивна освіта обов'язково передбачає створення

гнучкого адаптивного освітнього середовища, яке може відповідати освітнім потребам усіх дітей – учнів школи.

Сьогодні інклюзивна (включена) освіта розуміється українськими дослідниками (І. Калініченко, А. Колупасєвою та ін.) як процес спільного виховання та навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я та однолітків, що розвиваються нормотипово [3; 4].

Сьогодні в Україні інклюзивне навчання набуває все більшого поширення, водночас держава намагається забезпечити кожній дитині з обмеженими можливостями здоров'я вже з раннього віку доступну і корисну для її розвитку форму інклюзії. Для успішного здійснення інклюзії учнів з особливими освітніми потребами у загальноосвітній процес та реалізації соціального підходу потрібні зміни самої системи освіти [5].

Дотримуючись принципів соціальної моделі, суспільству необхідно подолати негативні установки щодо дитячої інвалідності, вижити їх та надати дітям з інвалідністю рівні можливості повноцінної участі в усіх сферах шкільної та позашкільної активності у системі загальної освіти [9, с. 11].

Актуальними проблемами успішної реалізації інклюзивного навчання є питання професійної компетентності педагога загальноосвітньої школи [1].

У сучасних умовах для впровадження інклюзивної освіти у масовий освітній простір важливим є формування у студентів компетентності, що стосується взаємодії з усіма учасниками інклюзивного процесу.

Компонентами цієї компетентності є:

- когнітивний компонент (система знань студентів про інклюзивну освіту; про особливості дітей з ОМЗ; про специфіку комунікації з дітьми, їхніми батьками в умовах інклюзії);
- методична підготовка до роботи з учнями з ОМЗ;
- мотиваційний компонент (система гуманістичних цінностей, що відповідають принципам інклюзивної освіти);
- толерантні установки;
- психологічна готовність особистості до роботи в умовах інклюзивної освіти;
- поведінковий компонент (володіння навичками комунікації з різними учасниками інклюзивної освіти; володіння методами, формами, прийомами та техніками педагогічної роботи в умовах інклюзивного процесу) [9].

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка здійснює підготовку до педагогічної діяльності бакалаврів та магістрів педагогічних спеціальностей.

На основі нашого досвіду можна окреслити та рекомендувати можливі напрями підготовки студентів для роботи з дітьми з ОМЗ:

1. Розвиток особистості студентів – майбутніх педагогів, здатних здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей з ОМЗ в інклюзивному освітньому просторі. Особистісний розвиток лежить в основі розвитку студента як професіонала, в основі розвитку його професійно значущих особистісних якостей. Спеціально організована робота з особистісними утвореннями (самооцінкою, прийняттям себе та інших, емоційними характеристиками, установками та ін.) – це шлях подолання інтолерантних установок у спілкуванні з іншими людьми, у тому числі з обмеженими можливостями здоров'я.

2. Включення до змісту курсів психолого-педагогічних дисциплін теоретичного та практичного матеріалу, що стосується характеристики дітей із порушеннями у розвитку.

3. Обов'язкове читання курсу «Основи психологічного супроводу навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я», де представлено лекції, практичні заняття, завдання для самостійної роботи та завдання на практику.

4. Проведення хоча б одного кредиту практик у ДДПУ імені Івана Франка має здійснюватися в установах та організаціях, що реалізують спеціальну (корекційну), інклюзивну освітню та виховну діяльність. Здійснюючи психологічний супровід студентів у період проходження ними практики, керівник включає зміст практики психологічні завдання, пов'язані з аналізом ситуацій спілкування з дитиною з обмеженими можливостями здоров'я, ситуацій спостереження за особливостями проведення занять в умовах інклюзивної освіти.

5. Включення до навчального процесу заходів щодо формування психолого-педагогічної компетентності студентів для роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. До змісту

навчання варто включати діагностичні дослідження особистісних особливостей студентів університету, індивідуальні консультації, тренінгові заняття.

У подальшому в результаті самостійної роботи за наявності установки на самореалізацію, через професійну діяльність компетентність буде трансформована у професіоналізм, який є високою майстерністю, характеризує глибоке оволодіння спеціальністю, виявляється в умінні творчо користуватися засвоєною у процесі навчання інформацією.

Висновки. Отже, підготовка педагогічних фахівців для роботи в системі інклюзивної освіти, безперечно, покладається на педагогічні заклади вищої освіти. Дана підготовка має бути зосереджена на теоретико-методологічному обґрунтуванні розбудови системи інклюзивної освіти; науково-методичному забезпеченні діяльності педагогічних кадрів, які реалізують ідеї інклюзивної освіти; розробленні технологій педагогічного супроводу всіх учасників інклюзивного процесу; корегуванні та розробленні змісту технологій підготовки педагогів, які будуть спроможні працювати в умовах інклюзивної освіти, через посередництво введення або доповнення існуючих спецкурсів, узагальнення, вивчення і поширення позитивного досвіду запровадження інклюзивної освіти. Розв'язання проблеми підготовки педагогів для системи інклюзивної освіти в Україні окреслює напрями подальшого дослідження підготовки фахівців-психологів для ефективної реалізації ідей інклюзивної освіти в Україні.

Література

- Бовкуш К.** Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога. *Молодий вчений*. 2014. № 7(10). С. 158–160.
- Бондар В.** Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 2–5.
- Калініченко І.** Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23–24 листопада 2011 р. Київ : Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», 2011. С. 44–51.
- Колупаєва А.** Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с
- Колупаєва А.** Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : навчально-методичний посібник. Київ, 2007. 128 с.
- Кольченко К.** Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2013. № 10(12). С. 12–22.
- Сердюк Л.** Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців в інтегрованому освітньому середовищі : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2013. 432 с.
- Таланчук П.** Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навчально-методичний посібник. Київ, 2003. 72 с.
- Чайковський М.** Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів освітнього процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 2. С. 15–21.

References

- Bovkush, K.** (2014). Osnovni zasady formuvannja inkljuzyvnoji kompetentnosti pedagogha [The main principles of the formation of the teacher's inclusive competence.]. *Molodyj vchenyj – A young scientist*. № 7(10). P. 158–160 [in Ukrainian].
- Bondar, V.** (2003). Intehracija ditej z obmezhenymy psykhozofizychnymy mozhlyvostjamy v zaghaljnoosvitni zaklady: za i proty [Integration of children with limited psychophysical capabilities in general education institutions: pros and cons]. *Defektologhija – Defectology*. № 3. P. 2–5 [in Ukrainian].
- Kalinichenko, I.** (2011). Osoblyvosti formuvannja inkljuzyvnogho osvitnjogho seredovyshha dlja zabezpechennja vsebichnogho rozvytku dytyny. Aktualjni problemy navchannja ta vykhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy [Peculiarities of forming an inclusive educational environment to ensure comprehensive development of the child]. *Aktualjni problemy navchannja ta vykhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy – Actual problems of education and upbringing of people with special needs* (Kyiv, 23–24 lyst. 2011 r.) Vidkrytyj mizhnar. un-t rozvytku ljudyny “Ukrajina”. Kyiv, 2011. P. 44–51. [in Ukrainian].
- Kolupajeva, A.** (2009). Inkljuzyvna osvita: realiji ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]. Kyiv : “Sammit-Knygha”. 272 p. [in Ukrainian].
- Kolupaieva, A.** (2007). Kontseptualni aspekty inkljuzyvnoi osvity [Conceptual aspects of inclusive education]. *Inkljuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia – Inclusive school: peculiarities of organization and management*. Kyiv. 128 p.

- Koljchenko, K.** (2013). Konceptualjni pidkhody do vprovadzhennja inkljuzyvnoji osvity u vyshhykh navchaljnykh zakladakh [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher educational institutions]. *Aktualjni problemy navchannja ta vykhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy – Actual problems of education and upbringing of people with special needs*. Kyiv : Universytet “Ukrajina”. № 10 (12). P. 12–22 [in Ukrainian].
- Serdjuk, L.** (2013). Psykholohija motyvaciji uchinnja majbutnikh fakhivciv v integhrovanomu osvitnjomu seredovyshhi : dys. na zdobuttja nauk [Psychology of learning motivation of future specialists in an integrated educational environment] *Candidate's thesis*. Kyjiv [in Ukrainian].
- Talanchuk, P.** (2003). Suprovid navchannja studentiv z osoblyvymy potrebamy v integhrovanomu osvitnjomu seredovyshhi [Supporting the education of students with special needs in an integrated educational environment]. Kyiv. 72 p. [in Ukrainian].
- Chajkovskij, M.** (2012). Inkljuzyvna kompetentnistj jak skladova profesijnoji kompetentnosti sub'ektiv osvitnjogho procesu [Inclusive competence as a component of the professional competence of the subjects of the educational process]. *Pedagoghika i psykholohija profesijnoji osvity – Pedagogy and psychology of professional education*. № 2. P. 15–21 [in Ukrainian].